

Eszményből bálvány?

A »joguralom« és csapdahelyzetei (Gondolatok egy könyv kapcsán*)

„A különféle népeknek, vallásoknak és kultúráknak egyáltalán nincs szükségük arra, hogy egymáshoz igazodjanak vagy egymásnak akarjanak megfelelni [...] Úgy gondolom, leginkább azzal segítjük egymást, ha nem támasztunk igényt a másikkal szemben, s azok maradunk, amik vagyunk, egyszerűen tisztelve és elfogadva a másikat.”
Vaclav Havel¹

Kecses könyv szép külsővel, érdeklődést rögyvest kiváltó majdnem meghökkentő címmel, s ráadásul együltőhelyben végigolvasásra csábító gördülékeny szöveggel. Olyasmit sugalmazhat látszólag egy ilyen körülmény itt, mintha publicisztika nyomulna be általa a tudományba; ámde szó sincs erről. Merthogy korunk, s szűkebb hazánkra vetítve az egész ún. rendszerváltozás esélyét érintő legalapvetőbb kérdés a tárgya: pontosan az, aminek még kérdéses voltát is eltagadja az a *mainstream*, amely Antall József „az alkotmányos ember” jelszavával¹ – azaz formálódó nyugati *mainstream*mé váló trendek felismerésével, majd kritikátlan átvételével – már negyed évszázada kiszolgáltatta az új indulás esélyeit egy önsorsrontó, törvényre saját véletlenszerűségét emelő, életidegen dogmatizmusnak.

Ennek helyeslése, továbbépítése lett alapja országunkban a k ö z j o g különféle ágai művelésének; ezek esetleges kritikája pedig – bármiféle teoretikus megalapozás híján, magyar és olykor külföldi alkotmánybírói döntvényi mutatványok fetiszálásában kimerülő állítólagos fundálással – eleve kirekesztetett ezek kizárólagosként feltüntetett profizmusa köréből. Közel negyed évszázadon keresztül egy ma alkotmánybíró elméleti jogász ugyan kemény következetességgel elemezte az önkorlátozás nélküli aktivizmus logikáját,² a jelen sorok szerzője pedig kimutatta mindezeknek életidegen, maga a jog eszményét megtagadó voltát; egyéb kritikai distanciákhoz hasonlatosan azonban ezek sorsa a *mainstream* szemében – mintha csak egy politikai turbulenciáktól felkavartan született publicisztika szélsősége lett volna – a tudatos észre-nem-vétel, pontosabban elhallgatás lett.³

Műfajilag a mű optimális közbenső közegben mozog. Kétségtelenül tudományos igényű és kidolgozottságú, tekintélyes irodalom-feldolgozáson nyugvó könyv, mely mind kifejezett szerzői szándékát, mind ténylegesen igénybe vett terjedelmét tekintve leginkább kismonográfia. Mind e közben azonban gördülékenysége, a természetes észjárásnak a maga jogaiba történő célzatos és tudatos visszahelyezése esszéisztikus élménnyé avatja tanulmányozását; ezzel pedig e kismonográfia egyszersmind egy nagyesszé képzetét idézi fel.

Számomra ez itt és most nem jó vagy rossz, hanem egyszerűen az elképzelhetően leginkább tökéletesnek tetsző megközelítés. Még pedig azért, mert kardinális gondunk, a rendszerváltás elmúlt alkotmányát felváltó a l a p t ö r v é n y voltaképpeni súlyának, jelentőségének, üzenetének, hozadékanak – röviden: egyelőre *dűnamei* potencialitásának – jelenlegi szakirodalmunk egészében történő kibeszéletlensége okából pontosan egy ilyen műnek van talán legtöbb esélye arra, hogy egyáltalán valamiféle megértésbeli változást ki-provokáljon. Egy nagymonográfia nem tehetett volna többet ezért, de szükségképpen mérő akadémikus vitává szűkítette volna a voltaképpeni mélyen társadalmi, értékválasztó, legszo-

rosabb értelemben társadalomalkotó kérdést. A másik lehetőség felől közelítve viszont egy kisesszé merő vitairattá degradálhatta volna e teljesítmény voltaképpeni súlyát. Ez viszont, mint szaktudományi mű, végig érvel, áttekint, saját kérdésfeltevései körében bizonyít – pontosan úgy, mintha voltaképpen egy másik irányba, az Alaptörvény mögött álló megfontolások felé is nyitottak lennének már mánkra szakmánkban, s társadalmunkban az esélyek.

A kifejtések kellően könnyed hangvételűnek tűnnek, miközben kemény dogmatikáról, közjogi összefüggéshálóról van leggyakrabban szó. Az olvasnivalónak már nem könnyű pozitív jogi szövegrészek és szövegrész-elemzések pedig leggyakrabban valamiféle különös hullámvázban mozognak. A stúdiumok, vagyis problémafeltevések egymásra következésétől adott szerkezeti formálásban ugyanis történetesen eltérő részek, egységek következnek egymásra, amelyek bizonyos értelemben fugális kompozíciót biztosítanak, egyszermind azonban a kívánatos hangsúlyok retorikai repetíciója szerepét is betöltik. Leginkább szembetűnő ez talán a jogbiztonság illúzióját tárgyaló fejezetnél, ahol e stíluslelemény kifejezetten a meggyőzést szolgáló összegzés funkciójában lép fel.

Öröm, jóleső érzés a keresztény filozófiai hagyománynak, a katolikus társadalmi tanításnak a műben található bősége, és főként ezeknek közvetlen szakmai relevanciájú szerepeltetése. Különösen izgalmas a nemzet és alkotmánya valamiféle összetartó hiten történő természetes fundáltságának a bizonyítása. Ehhez egyszerűen nem szoktunk hozzá, és bármiféle honi úgyszólván kötelező libertinus becsmérése légkörében nem is igen szoktuk vállalni. Pedig még a véletlenszerű szakmai olvasó is bőven ismeri a bármiféle amerikai kézikönyveket s történelmi beszámolókat, amik az utókor értékelköteleződésétől függetlenül áthatják az amerikai alkotmány genezisének, szellemének, vezérlő gondolatvilágának tárgyalását – azért azonban, nehogy ennek esetleges tanulságát magunkra vonatkoztassuk, mindezt puritán/kvéker történelmi akcidenziáknak, történelmi sajátosságának szokták/szoktuk tulajdonítani; hiszen környezetünkben eddig sem, azóta sem született olyan mű, mely a fenti összefüggésnek ontikus súlyát, jelentőségét, előfeltételszerűségét általános teoretikus tárgyalás témájává, alkotmányelmélet megalapozójává tette volna.

Számomra a kulcskérdés – amivel akár a pozitívizmusról, akár a természetjogról szólván a szerző maga is egyetérteni látszik – az egykori *ius* és a mai *lex* viszonyának újragondolása,⁴ amiként az már történetesen a Baltikum egy filozófus képviselőjének pontosan a témánkra alkalmazott gondolkodásában úgyszintén megjelent.⁵ Továbbá *ordo*-eszményünk újramegítélése, hiszen a kontinentális jogszöveg *k i m e r í t ő j o g m e g t e s t e s í t é s é* vel mint hagyománnyal szemben a kontinensünkre is átsugárzó angol–amerikai eszmény sohasem volt más, mint az írott jognak véletlenszerű *a l k a l m i p é l d a , t ü z e t e s í t é s* gyanánt történő felfogása.⁶ Ezek tudatossága nem más irányba vihetné ugyan a szerzői gondolkodást, de határozottan semlegesebb, és technikalitásként is közvetlenül meggyőzőbb kontextusba helyezhetné – olyan keretbe, amely már akár a *salus populi*, akár a *good governance* [a „jó kormányzás”] konkrét érveinek érvényesüléséhez egyaránt talajt biztosíthatna.

(Ugyanakkor persze a történelem fintora, *először*, hogy a ’joguralom’ jegyében világszerzte egy olyan eszmény vált uralkodóvá, melynek hajtóereje mindvégig a bírósági joghagyomány királytól függetlenítésének a megőrzése volt. S ironikus módon ebben éppen az, hogy a jog nincs – mert ott sohasem volt – világos szabályokban kifejezve, kialakuló precedensrendszere pedig a mindenkori egyedi ügyre nézve kivételtelenül mindig *ex post facto*, azaz elvileg visszaható hatályú jogmegállapításon nyugodott/nyugszik,⁷ mindmáig nem nagyon zavarta múlt és jelen klasszikusait; pontosabban, általában nem is szólnak róla.⁸ De a történelem fintora, *másodszor*, azért is, mert ma a *rule of law* amerikai felfogása hódít, amely pedig pontosan a bírói túlhatalomra s általa az USA következetes demokrácia-lebontására épít, hiszen gyökere nem más, mint az amerikai politika rövid távú

győzelmi irányultsága: a csakis választói kegyekért harcoló ügynevezett demokratikus intézményrendszer így tol át szavazatok elvesztésének kockázatával járó bármi kérdést a bírói fórumra.⁹ További hatás pedig nemcsak az alkotmánybíráskodásnak a törvényhozás fölé rendelése s a jogalkotás bírói vizsgálat alá vetése, de maga a jog denaturálása is, amennyiben most már a szabályozást is gyakran a peresítés esetén következő bírói döntés nagyfokú szabadságának az eleve biztosításával végzik.¹⁰)

Mivel konstitucionális kontextusban érvel a szerző, további perspektívát biztosíthatna elvileg az a látásmód, amit Techet Péter kezdett el végiggondolni, alapvetően Carl Schmitt alkotmányt megalapozó gondolatainak ontológiai tényezőkként való újraértékelésével.¹¹ Az *ontologicum* – azaz a jog eredendő beágyazottsága közösségének létébe, annak kultúrájába, s érzékenységébe – csendül ki az egész rendszerváltoztatási folyamat történetesen eszmetörténeti megítéléséből is, miszerint bármi, ami nálunk akkor és azóta történt, értékközösség hiányában csak formális/pozitív lehetett, ám értékileg egyidejűleg üres maradhatott.¹²

Telitalátat a mű zárómondata: „A jog uralmához nem a joguralom bálványozásán át vezet az út.” A szerző konstitucionális kontextusú szövegelemzéssel – mintegy belülről kifelé haladva – jutott ennek bizonyítottként láttatásához. Eltérő, de éppen nem ellentmondó, hanem az előbbire ráerősítő perspektíva nyílik akkor, ha nemzeti és nemzetközi ágenciák egyszersmind politikai terméket megjelenítő jogi auktoritásokként élnek – élnek túl – ‘jogállam’, ‘demokrácia’, ‘emberi jogok’ és hasonló, látszólag fogalomként használt, de valójában merő hívószavakkal.¹³ Politikai uralás, manipuláció, önkény az, ami – pontosan az eredendő eszmény megtagadásaként – túláltalánosítja ilyenkor ezeket, egyidejűleg kiüresítve bármi egykor lehetségesen volt, történelmileg ténylegesen hordozott tartalomtól. Az persze, ami immár csupán túlhasználat tárgya, egyúttal más minőséggé is lesz: elvesztett fogalmiság, kvázi-jelölő mivoltára csupasztított merő referencia-bálvány. Jelenkorunkban ezeknek a mindent meghatározó közegében adatik meg élnünk: virtuális, valakiktől világhódító szerepe állított hamis bálványok közt.

*

Milyen háttérből merít a mű és miként alakultak hazánkban a joguralom dicsőséges eljövetelevelé felhalmozódni kezdő tapasztalatok? Hiszen e jelszó visszas karrierje honunkban negyed évszázada kezdődött, s napjainkban, az új alkotmányozással, éppen mintha nyugvópontra kerültek volna a korábbi visszaélésekből, ellenérzésekből támadt antagonisztikumok.

Még közvetlenül a rendszerváltás hajnalán, éppen a későbbi Fidesz-vezérkartól uralt ELTE Bibó Kollégium rendezett egy nagyszabású nemzetközi konferenciát – amit magam, aki megszolgált bizalmukból valamelyest részt vettem tervezésében, úgy köszöntöttem, mint ami a XIX. századvég, Pulszky Ágost, Pikler Gyula és Somló Bódog kora óta az első kifejezetten angol–amerikai jogi manifesztáció Magyarországon –, ahol az oxfordi Hart-tanítvány, a katolikus természetjogász John Finnis adta a legmeglepőbb, egyben máig leghasznosabb tanácsot. Teremnyi irodalma van a joguralomnak – mondta –, amit az angol–amerikai jogvilág mind a megújuló Közép-Európa figyelmébe szán; de ne törődjenek az urak ezzel túlságosan. Mert abból – folytatta – egyetlen mondat szól igazán e régióknak, ráadásul az is az én könyvemből, s ez a következő: a joguralom nem arra való, hogy kollektív öngyilkossági paktumként szolgáljon.¹⁴ Nos, mi is rejlik e különös mondat rejtélyessége mögött? Meg is magyarázta rögvest: a joguralom az állami hatalmi eljárás kultúrája, amit különböző országok fokként fejlesztettek ki, minduntalan felvetődő problémás helyzetekre válaszul. Mindenütt más vetődött fel, más hangsúllyal, más közegben, ezért nincs és nem is lehetséges egyetlen kizárólagos válasz. Ami válasz pedig

itt-ott megadatott, csakis a feltett (mert problémaként már ott és akkor megfogalmazott) kérdésekre válaszolt. Következésképpen a summázat nem lehet más, mint, hogy a joguralom az állam hatalmi rendteremtés kultúrája: annak civilizálója, de nem lehetetlenítője. Ennélfogva minden állam egyébkénti kultúrájának kizárólagos függvénye, hogy számára előrevivően miként alakítja ezt.

Antall József kormányzásának időszaka, melyben magam tanácsadó testülete tagjaként szolgálhattam, már egy sor további felismeréssel, s tanulással járt. A háttérrel az Alkotmánybíróság szolgáltatta, az átmenet terminusait kíméletlen egyoldalúsággal, érdemi jogalap nélkül megszabó hiperaktivizmusával, mely sajátos önkontrasztban egyfajta elszabadult hajóágyú szerepét kezdte játszani, öntetszelgése szerint – Lábady Tamás akkori alkotmánybíró, későbbi elnökhelyettes kifejezésével élve – szentistváni köntösben és hivatástudattal. Ti. kiderült, hogy az átmenetnek egyszersmind sikere és teljes kudarca is nagyrészt éppen rájuk (általában a jogászságra s különösen alkotmánybíróként regnáló kitűnőségeire) vezethető vissza, amennyiben ez, és nem más hivatás rendezte be a „jogállami átmenet” színpadát, következésképpen akár bravúros előretörés következett be, akár kisiklattatott, elsődlegesen a játéktér rendezőie a felelősség. Már pedig tevékenységükből kiviláglott, hogy az átmenet alapvető értelmeként feltüntetett és tényleg a nép nagy részét akkor megragadó azon nagyszerű hívószavak, mint az ‘alkotmányosság’ vagy a ‘jogállamiság’, nem(csak) a nemzet civilizációs segítője, hanem valakiktől szabadon forgatható bunkó szerepét is egyként betöltheti. (Amint az általam még megismert ikonikus, Nobelbékedíjas René Cassin sem tudhatta még, hogy az emberi jogokért az 1960-as évek végétől általa újrakezdett, az államhatalmi túlsúly lehetséges visszaélése ellen folytatott védő harc¹⁵ egykor majd a társadalom szétporlasztásának eszközévé is degeneráltatik.)

Míndeközben Sólyom László alkotmánybírósága olyan rendszerszerűen felépülő rendet kezdett biztosítani, amelynek mindenkori axiómái ugyanakkor végső soron felhatalmazatlanul kidolgozásra kerülő saját tetszésen (és ennyiben fogalmilag önkényen) alapultak. Ráadásul ezzel nemcsak a Magyar Köztársaságnak ténylegesen érvényesülő/érvényesített jogrendjét szabták meg – mind az átalakulás stílusát, mind egész eredményét/eredménytelenségét egyaránt meghatározó első úgyszólván negyed évszázadon keresztül –, de mindennek tudományos mögöttesét úgyszintén, hiszen a l k o t m á n y j o g - t u d o m á n y u n k – hagyománytalanul, szerzői adottságtól/választástól függő tetszőleges forrásokból, saját dogmatika nélkül – mindennek pusztán eseti megnyilatkozásaira épült: inkább az ezekben az alkalmi megnyilatkozásoktól felhívott dogmatikai összefüggések kidolgozásában és koherencia-teremtésében jeleskedett, semmint kritikai távolságból tudta volna az egész folyamatot szemlélni. Az ellentétbe bukás eredményeként ezzel *fétis* lett abból, amit egykori túlpolitizáltságában a szocializmus még *nihilizált*; s az i g a z s á g szolgáltatás is megtagadta önmagát, amennyiben az örök eszmény *dikaion* helyett a végső mércét a jobbiztonságba helyezte. Ezzel egy mesterséges értelem állított a józan ész helyébe.¹⁶ Az alkotmánybíróság sugallata így végső soron nem volt más, mint hogy az országban nem a közügyek közjavának elősegítése, hanem annak szüntelen megtestesítése kell mindenkinek a legfőbb életcélja, s életértelme legyen, amit majd alkotmányosság/jogállamiság címszava alatt fognak tálcájukon kínálni e bölcs mandarinok,¹⁷ szerepjátásuk szerint kik mindenek fölött állanak, jön és rosszon túl; hiszen mint eufóriájukban rögvest ki is jelentették, még székhely Esztergomuk sétányain andalogva sem találkoznak közönséges polgárokkal, újságot sem olvasnak, mert csakis szent hivatásukat gyakorolják – természetesen, mivel voltaképpen nem velünk élnek, teljességgel érzéketlenül is saját bölcsességük bármiféle ránk kisugárzó evilági (akár költségvetési, akár intézményi vagy társadalmi) kihatása iránt.

Szintén a szocialista múltnak hátat fordítva, most ellentétesre polarizálták állam és egyén viszonyát: a közellenségként kezelt előbbivel szemben az individuum lett abszolúttá emelt, korlátlan jogosultság-hordozó. Az ekként felépülő új államiságban a jogok/jogosultságok megélhetéséért folytatott *omnium contra omnes* intézményi küzdelemben csupán a közügyért való felelős elköteleződésnek nem maradt már semmiféle állami képvisellete, s a *res publica* szétporladt ezen jogállamiságot beteljesítően állandósuló kompetenciaharcok és szegmentálódás mentén. E denaturált jogfelfogásban csupán az maradt tisztázatlan: végső soron vajon kiért s miért is van a jog, és honnan támadt az az elidegenült hatalom, mely kiveszi ezt a nép kezéből.¹⁸ Hiszen ha Carl Schmittnek igaza van, és a *Verfassungon* mint tények és állapotok ontikus halmazán nyugszik az annak joggá transformált formát adó *Verfassungsgesetz*,¹⁹ akkor az, ami bekövetkezett, nem volt más, mint a lényeg megtagadása, mert azt, ami piperkőc formalizmusuknak a voltaképpeni tartalma volt, bölcsességükben észre sem vették.

Alapvető felismerések sorában megjelent tehát már a bálvány képze. Ám még ez esetben is merő önbecsapás lenne az *all-or-nothing* mesterségesen kimerevített kettősségében gondolkodni, hiszen egyébként is fokozatosságokból adódnék a joguralom²⁰ – feltéve, ha egyáltalán lenne közös eszméje vagy operacionalizálható fogalma. De nincs, és bizonyára nem is lehet. Mert lényegében egyáltalán nem egy befejezett/pozitívált rendszerről, hanem élő kultúráról van benne szó, amelyet történelmileg egyes kihívásokra adott válaszok egymásra épülő sora képez. A kihívás és válasz pedig eleve partikuláris, mert *hic et nunc* történelmi tapasztalatok hordozóit jelöli – egyes népeket, amelyekben ez kifejlődött, s népek/kultúrák csoportjait, amelyeknél egy kölcsönös *learning process* keretében ezek bizonyos közösségének igénye megfogalmazódott. Tehát nem univerzális minta ez, hanem bizonyos kihívásokra adott válaszokból született kultúra, amit saját kihívásaira válasz gyanánt minden egyes népnek magának kell felépítenie és folyamatosan karban tartania – akkor is, ha imperializmusok és globalizmusok örök szövevényében egyes erőközpontok megkísérlik saját rutinjukat egyetemes mintaként szétsugároztatva mindenki másra is ráerőszakolni.

Az ezt követő időszak rengeteg beszélgetéssel, s bennük a kívánatos teendőket illetően is alapvető egyetértéssel telt el, esetemben leginkább a ma kormányzó erőt megtestesítő egykori tanítványokkal. Amikor viszont évekkel később már tényleges cselekvésre kerülhetett volna sor, akkor az elvont általánosságú *desideratumot* a politikailag vállalható változat keresésének kellett felváltania, s ez a gyakorlatban nyilvánvalóan erőteljes kompromisszumokat eredményezett.

Maga az Alaptörvény, s benne a Hitvallás megfogalmazása a fentiek szemszögéből forradalmi lépés volt. Ugy éreztem – s személyes bevonatásom mélységéből is ez volt érzékelhető –, hogy az összes fenti és hasonló megfontolások valamiféle szintézissé, s a politikai erő vezetőiben személyes meggyőződésé érelődése hozatta létre. Ha van szimbolikus üzenete, úgy az az én szememben elsődlegesen a szakításé: azzal, amivé a korábbi alkotmány tétetett. A felváltás ténye így találkozott benne a diszkontinuitás valamiféle nem erőszakos biztosításával, s a jogértelmezési keretek rögzítése gyanánt megtörtént végre annak alkotmányi erejű meghatározása, hogy mi is hazánk joga, minő alapon áll és mit szolgál – beleértve ebbe bármiféle, mesterséges értelemre hivatkozó nemzetrontással szemben a józan észnek jogaiba visszaállítását.

Látványos politikai kudarc ugyanakkor, hogy a mögöttes szellemi építkezés – vagyis mind az *academia* közfelfogást generáló gondolat- és irányzat-teremtő, mind az *universitas* jövő generációkat formáló munkássága – máig elmaradt. Nos, saját értékelésben egy ilyen szakmai kezdeményezés a tárgyalt mű legfőbb érdeme.

*

Elsődleges üzenete eszerint kevésbé tudományfilozófiai és jogbölcseleti²¹ érvelés-megalapozásában, mint inkább átfogó szakjogászati érvelésében, vagyis abban rejlik, hogy tanulmányi/esszéisztikus rendszeres egymásra épüléssel az előbbi felismerések hosszú sorának közjogtudományi *demonstratio*ját adja, immár egy *opus*szá érlelt műben.

Gondolatgazdagságából – ti. annak egymásra következő kifejtéséből, miszerint a „jogállam totális” lett (9. o.), miáltal „az elvileg a jogaikat, szabadságukat védeni hivatott jog végső soron teljes kiszolgáltatottságukat okozza” (11. o.), merthogy stílusmeghatározó szerepében az első időszak magyar alkotmánybírósága azzal, hogy „a jogállamiságot fölébe emelte más alkotmányos rendelkezéseknek” (124. o.), s „alapjogiasítva a jogbiztonságot” (125. o.) „szakított a jog anyagi igazságosságra törekvésének doktrínájával” (128. o.), „egy kifejtett tartalom nélküli absztrakt fogalmat olyan normatív rendelkezésnek tekintett, amely minden más jogszabály végső mérőeszköze” (14. o.); merthogy végső elemzésben itt „a jogállamiság egyedüli mércéje a jogállamiság” (15. o.), ami legoptimálisabb perspektívából szemlélve sem más, mint „egyenes út a zsarnoksághoz” (20. o.) – kiderül, hogy

- az igazságosságra törekvéssel szemben merőben a jogbiztonságra – amiként bármiféle mérő fogalmiságra vagy formalizmusra – történő hivatkozás²² elégtelen, elvi önkényessége okán, mert formállogikai rekonstrukciója jegyében egyetlen társadalmi diskurzus sem több, mint végső soron megalapozatlanul maradó *circulus vitiosus*,²³ amiben a *Quis custodiet ipsos custodes?*²⁴ kérdését végső soron semmiféle jogpozitívista (így például kelsen²⁵) jogrekonstrukció nem képes megválaszolni, csakis a *public opinion*, vagyis annak tényszerűsége, ami – kelsen kifejezéssel élve²⁶ – nagyban-egészében hatékonyan fennáll.²⁷
- Ebből adódik, hogy a jogállam/joguralom kérdése – ami az ideiglenes alkotmány 2. § (1) bekezdéseként már felvetésében sem léphetett fel több és más igénnyel, hiszen „kizárólag az értékválasztást volt hivatott rögzíteni” (97. o.) – a jog szolgáltató szerepének tisztázása nélkül merő formális fogalmiságú burok marad (ami egyfelől jogi értelemben sohasem lett/lehetett operacionális fogalom,²⁸ másfelől túlhasználatával máris kiüresedett/kiüresített a jelenkori világ hívószavainak tömkelegében²⁹). Nos, ez az, amiről számunkra legilletékebb fórumon, az originátor kultúrát képviselő világszerte ismert gondolkodó egyik utolsó nyilvános megnyilatkozásán indította azzal ennek tárgyalását, hogy „Legszilárdabb hívei sem tudnak egyetérteni abban, hogy végtére is mi a joguralom.”³⁰ Az viszont, hogy ez tartalommal telítessék, csakis – és ennek érvelő kimutatása a tárgyalt mű (különösen 79. és köv. o.) egy további kiemelkedő érdeme – a társadalmi közjó (klasszikusan: *salus rei publicae*, jelenkori felívelő tendenciájában pedig: *good governance*) egyidejűleg természetjogi/kvázi-természetjogi ihletésétől, és ugyanakkor antropológiai megalapozottságú társadalomtudományi irányítással várható. Csakis ez tud rámutatni arra, hogy önmagában semmiféle *rule of law* vagy *Rechtsstaatlichkeit* önmagában nem jelenthet garanciát kormányzati katasztrófákkal szemben. Éppen ezért az állami szervezetben teljes együttműködést feltételez (30. o.) – szemben az inkriminált első időszak állítólagos jogállamiságával, amelynek mesterkéltn formalizmusába éppen az alkotmánybírósági eljárás társadalmi következményeinek a mérlegelése nem fért bele, mint ahogyan az sem tűnt fel senkinek, hogy az állami intézményrendszer minden alkotója egymással versengésben saját kompetenciáját maximálva úgymond jogállamisodik, miközben az egészről éppen a lényeg, a köz érdekének a képviselése hull ki.³¹ Ráadásul az „üdv”, a „jó” társítása a jog már eleve – fogalmilag – eszközszerében mutatja a jogot (31. o.), aminek figyelembe nem vétele eddig minden társadalomfilozófiaként is szemlélt és kezelt jogpozitívizmusnak a kisiklását, végső soron társadalmi kártételét eredményezte.³²

- Ilyen perspektívában pedig az, ami a hiperaktivitásával ellenőrizetlen egyeduralomra törő magyar *Alkotmánybíróság* negatív példája volt, kirívó lehetett; ám – eltekintve hatásának tényleges károkozásától, ami végső soron már-már a jogállami átmenet alapvető hivatását, voltaképpeni értelmét kérdőjelezte meg – veszélyként vagy valóságként már korábban is fennállott, hiszen másutt is a jogi formalizmusban rejlő potenciált jelentett; viszont most e műben feltárult nemzetközi nyomásgyakorlásra történő széleskörű felhasználása éppen az Európai Unió s a mögötte álló intézményi hálózat bennünket is egyoldalúan, jogilag fedezetlen kritizálásával befolyásolni kívánó napi gyakorlatában, ami akár egy új, önkényét ideokratikus lepelbe burkoló imperializmus kezdete is lehet.³³
- Ebben pedig – nem kizárólag nálunk, de szerte a nyugat-európai-atlanti térségben – felrémlik a bírúralom, azaz egy *judgeocracy*³⁴ negatív, de valós utópiája, hiszen „mára a bírói hatalom minden fölé nőtt, és jogalakítása, következőképpen hatalomgyakorlása sem nem kiszámítható, sem nem korlátozható, sem nem ellenőrizhető.” (26. o.) Tudvalévő, hogy a gyakorlati jogalakításnak bírói megítélésre bízása, azaz a *law in action*-nek a *law in books*-hoz mért bírósági változ(tat)ása nemcsak pozitív (tehát többletet adó), de negatív (vagyis meglévőt elvonó) is lehet. S ez már önmagában felveti annak gyanúját (azaz egyfelől tényét, másfelől bármikori lehetőségét), amit – ellenír technikaként a *référé législatif* intézményben megtestesítetten, a francia forradalom során megfogalmazottan, okulva világtörténelmi példákból Jusztiniánusztól Nagy Péteren át Nszakol ki. Ahogyan az emberjogosság triumfálása is a kormányzat lényegét adó érdemi törekvések szükségképpeni torzulását hozta magával, mert a bírói megítélés mércéjének egy-síkúsága mindent önmagára redukált,³⁸ általában a kormányzati cselekvés bírósági kontrollja úgyszintén óhatatlanul reduktív, hiszen a cselekvésnek éppen érdemét (társadalmi elfogadottságát, gazdasági hasznosságát, politikai ésszerűségét és így tovább) sikkasztja el, miközben kizárólag a legalitás egysíkú, önmagában társadalmilag irreleváns szempontját érvényesíti.³⁹

(Megjegyzendő egyébként, hogy egy egészséges társadalom nem sopánkodni szokott, hanem lépni, megfelelően. Kanadában például a jogok és szabadságok 1982-ben elfogadott chartájával kapott jogmegítélési hatáskört a legfőbb bírói fórum, aminek megélésével, mintha csak kitöltetlen csekk lenne, hamarosan eufórikus triumfálásba kezdett, elorzott csúcshatalomként. Mihelyst azonban ez látható tendenciává növekedett, a sajtó és közvéleménye lépett: „Ellenőrizetlen bírák fenyegetik a jogállamiságot!”⁷⁴⁰ – és szárazon közölte: a bíróság megvalósíthatja ugyan egy politikai döntéshozó mimikrijét, de akkor majd kiválasztása/ellenőrzése/beszámoltatása is óhatatlanul a politikai döntéshozó mimikrijévé fog változni.⁴¹)

*

Miféle kiutat kínál a mű? Számomra legmeggyőzőbben szakmai érvelésével, és ennek eredményeként a közjogi irodalomba e problematikának és ilyen felvetésének a megkezdhetetlen beépülésével a vitára készítés erejét. A munka úttörés lévén, az is világos felismerés benne, hogy honunkban az első alkotmánybírói időszak jogfetisizáló, az „erkölcstelen, de jogszerű” eluralkodhatását is lehetővé tevő olyan kialakultságról van szó – s ehhez járulóan tágabb tájainkon olyan erőteljes nyugat-európai-atlanti jogosulatlan, ám állgitimitásával mégis folyvást közvetlenül beavatkozó európai uniós érdekről –, amiknek környezetében „szellemi hátország nélkül nem törhető meg az ortodoxia fölénye.” (28. o.) Habár talán nem is érezte feladatának a továbbgondolást a szerző, mégis, már maga e megállapítás ténye is hallgatólagosan magában foglalja a felismerést: mindennek valós súlyát még nem fedezte fel a jelenleg kormányzó, egyebek közt az új alaptörvényt kibocsátott erő.⁴² Hála és köszönet tehát, hogy bármiféle, a szakmát tényleg elérő megvitatás megindulásához a szerző támpontot szolgáltatott.

*

„A jog természetes valósága hatalmasabb a joguralombálványnál.” (207. o.) Nos, régi idők jogművelő kiválóságát „jogászi bölcsesség” – *judicium*, az átlátás s egyensúlyozás művészete – jellemezte, és nem elvont racionalizáció, a határok kutatása, a joghézagokat kereső ügyeskedés.

Korunk egyik meghatározó szeletének józan látletele a jelen munka. A társadalomtudományi háttérben annak tudását erősíti, hogy a mindenkori *societas* csakis egyfajta *integratio* termékeként fogható fel, annak előfeltétele pedig sohasem más, mint valamilyen *equilibrium* annak különféle alkotói (embercsoportok, szükségletek, érdekek, eszmények) között. Ebben bármiféle újítás óhatatlanul felborítja a kialakultat, de ebben az organikus változások általában problémátlanul vezetnek új egyensúlyok kialakulásához.

Amde bármiféle egyoldalúság, imperatív *interventio*, főként, ha az a hordozó gondolat dogmatizációjával/fetisizálásával jár, közvetlen hatásán túl csakis kártételt eredményez, hiszen maga az egyoldalúságot hordozó, s ezzel egyensúlytalanságot kiváltó léte folyvást impraktikalitásba torzul. Korunk, amelynek látletéről szólnunk, folyvást ilyesmiket eredményez, különösen az 1968-as anarchizáló lázadások hullámában kelt új és új ígélet- és jogosultság-bejelentések mint szegregáló izmusok követelése és politikai támogatása nyomán.

Mai, erőteljesen globalizált világállapotunkban régióknra vetítve a zökkenőtlen tökkeexporthoz fűződő imperialista érdekek nyomán ennek része az is, hogy bárminek a rendkívüliségét, sőt magának az átmenetnek az átmenet-jellegét tagadják. A külső érdekérvényesítés az erősebb kutya mintája szerint lehet persze sikeres, ez azonban rövid, s hosszú tájon egyaránt belső érdeksérelemmel jár. Hiszen – legáltalánosabban szólva is – ha egy új államiság legnehezebb erőpróbáját könnyedén rutinként fitymáljuk, ezzel az újjal egyébként is nehezen birkózóra még további többletsúlyt terhelünk, s nem kivételes, hogy ezzel eredeti útjáról – akár jó szándékáról (például őszinte demokrácia-akarásáról) – kényszerűen eltérítjük.⁴³

Mindebből az is kiderül, hogy információáramlásban szintén globalizálódó korunkban amennyire – mint bármikor a múltban – természetes a mindenkitől (múlttól és a jelenbeli mástól) tanulás, a *continuous learning* igénye (vagy akár ama *slogannek* a tényként tudomásulvétele, hogy – történetesen az érvényesülő jog területén – *All the world's a courtroom*⁴⁴), nos, annyira nem természetes, hogy ezt erőközpontok s általuk fenntartott

nemzetközi ágenciák saját napi rutinjuk egyetemes mintaként kisugároztatására használják fel. Tudatában kell lennünk annak, hogy bárki rutinjának oktrojálása az oktrojáltat szegényíti, mert önmagából szegényíti. S még esetleges jó szándék is így válhat kártétellé.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy az inkriminált egykori magyar alkotmánybíróági gyakorlat korszerűnek, optimális civilizációs summázatnak hitte magát, miközben néhány kritikusa nyilván éppen másban s másutt látta egy élhető új jogrendszer építésének a mintáját és esélyeit. Nos, az imént elmúlt 2015. év nyarának végén, Washingtonban volt esedékes a jogfilozófusok világkongresszusa, melyen előnyomatként bemutatták korunk egyik legnagyobb kollektív jogbölcseleti vállalkozását, a kontinentális elméleti jogi gondolkodás több kontinenst felölelő teljes XX. századi alakulásának mélyreható tablóját.⁴⁵ Ennek két kötete kétezer oldalából pedig éppen az világlik ki, hogy mennyire a maga képére formálja a múltat bármely jelenkor, azaz hogy mennyire mánkból tudjuk csak látni a múltat; témánkhoz visszatérve pedig: akkor regnáló alkotmánybíróink – már amennyire néhányuk a nemzetközi trendekkel egyáltalán tisztában volt – mennyire a nap (nyugat-)német és amerikai éppen folytatott iránya *mainstream*-má tette (vagy inkább *mainstream*-nek hitt) elitista fősodrára alapoztak. Mert az idézett kollektív elemző összegzés kétezer oldalából éppen az derül ki, hogy minden országban egy elmúlt egész évszázadon keresztül a jogi gondolkodás alaphangja éppen nem ez, hanem mindig az értékkeresés és értékalapozás biztosítása volt; és a nagy jogpozitivizmusok többnyire vagy természetstudományos tudományfilozófiák leágazásaiként/alkalmazásaiként jöttek létre, vagy az axiológizálásnak üdvtani metafizikákba történő bebukására egyfajta természetességgel következő reakció termékeiként fogalmazódtak meg. Vagyis kényszerpályák átmeneti kényszerszüleményei voltak jobbára csupán.⁴⁶

Ez pedig bizony végső üzenetében nem jelent mást, mint a jog természetes valóságának hatalmasságában mindenekelőtt az emberi igényektől formáltságot, s az ember szolgáltatásban való megmaradást – bármiféle eldologiasítva elidegenülő hatalommá fetiszizáló kísérlet esetleges vonzásával szemben.

JEGYZETEK

- * Varga Zs. András: *Eszményből bálvány? A jog- 2*
uralom dogmatikája (Budapest: Századvég, 2015)
228 o. [Szabadság].
- ** Idézi Philip K. Howard ‘Vaclav Havel’s
Critique of the West’ <<http://www.theatlantic.com/international/archive/2011/12/vaclav-havels-critique-of-the-west/250277/>>.
- 1 Súlyom László in *Magyar Nemzet* LXVI (2000.
december 13. szombat) 290, Magazin, a halál
évfordulójának szentelten. Összefüggéseire lásd
Varga Csaba tollából ‘Evilági feltámadásunk:
Állapotok, esélyek’ in *Válaszúton – húsz év múltán*
Víták jogunk alapjairól és céljairól (Pomáz: Kráter,
2011) [PoLiSz sorozat kötetei 7] & in <<https://ppke.academia.edu/CVARGA/Books-Hungarian>>,
207–217. o. és ‘A rendszerváltozás sorsfordító éve
(Antall József miniszterelnök – egy valahai jogfilo- 4
& <<http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/06-vargacs.pdf>>, 34–49. o.
- Pokol Béla tollából könyvvé érlelten lásd *A bírói
hatalom* (Budapest: Századvég, 2003) 256 o.
és *Alkotmánybíráskodás* szociológiai, politológiai
és jogelméleti megközelítésekben (Budapest:
Kairosz, 2014) 228 o.
- Az Amerikai Egyesült Államokban hatalmas
kritikai irodalma van a szellemi téren is sza-
bados egyetemi légkör romboló erejére történő
figyelmeztetésnek. Legújabban például Walter
Olson *Schools for Misrule* Legal Academia and
an Overlawyered America (New York: Encounter
Books, 2011) vi + 284 o. kifejezetten az ún. elit-
egyetemek felelőtlen, de mindig önérdékű ötlet-
burjánzásának tudja be a társadalmi szolidaritás
szétverését, s a demokrácia őrzőiből uraivá váltan
egy új „szolgaság útja” egyengetését.
- Varga Csaba *A jogi gondolkodás paradigmái*
[1996/1998] jelentősen átdolg. és bőv. 2. ki-
ad. (Budapest: Szent István Társulat, 2004) 504
o. & <<http://www.scribd.com/doc/46270636/>

- varga-a-jogi-gondolkodas-paradigmat-2004>. Megjegyzendő, a mai irodalomból pontosan egy már a megnevezésben eredendő fogalomzavar jellemző Megadja Gábor 'A törvény uralma és a bíraskodás' *Kommentár* (2014) 4, 54–69. o. munkájára a *ius* és *lex*, illetőleg a *law*, a *law* és a *laws* jelentéseiben, s ezzel a teljes angol doktrína jogi forrásvidékének félreértésében, hiszen az éppen bármiféle *volitiv*val, azaz akarat-uralommal szemben a hagyományban szokásként adotton, illetőleg annak folyamatos bírósági értelmezésben történő fejleszthetésén nyugodott.
- 5 Vö. Varga Csaba 'Jogállami vívódás mintakényszerek Szkillája és családások Kharüdisze közt (Litvánia példáján)' *Valóság* XLVII (2004) 1, 29–37. o. & <<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=234&lap=0>>.
  - 6 Pl. Varga Csaba 'Jog, jogértés, jogalkalmazás (35 tételben)' *Magyar Jog* LIV (2007) 11, 641–648. o.
  - 7 Mai újramegerősítésre lásd Richard Ekins 'Rights, Interpretation and the Rule of Law' in *Modern Challenges to the Rule of Law* ed. Richard Ekins (Wellington: LexisNexis NY, 2011), 166–167. és 174–178. o.
  - 8 Pl. John Philip Reid *The Rule of Law The Jurisprudence of Liberty in Seventeenth and Eighteenth Centuries* (De Kalb: Northern Illinois University Press, 2004) 150 o. és *The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechtsstaat)* ed. James R. Silkenat, James E. Hickey Jr. & Peter D. Barenboim (Heidelberg, etc.: Springer, 2004) xiii + 367 o. [Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice 38].
  - 9 Vö. Varga Csaba 'Jogi mintaadás egy globalizálódó korban' *Társadalomkutatás* 24 (2006) 1, 33–60. o. & <<http://akademai.om.hu/content/1787602k25135871/fulltext.pdf>>, különösen 50. o. Az már további finomság, hogy ezen „másutt reprodukálhatóan finomság” – Thomas M. Franck 'The New Development: Can American Law and Legal Institutions Help Developing Countries?' *Wisconsin Law Review* 12 (1972) 3, pp. 767–801., id. 783. o. – kényszerű következménye történelmi partikularizmusát univerzalizálva vette át mindezt nemcsak az egész angolszász világ, de olyan teljességgel eltérő kultúrák, mint Dél-Afrika és Izrael is. Lásd Ran Hirschl *Towards Juristocracy The Origins and Consequences of the New Constitutionalism* (Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press, 2004) 286 o.
  - 10 Eric Helland & Jonathan Kick 'Regulation and Litigation: Complements or Substitutes?' in *The American Illness Essays on the Rule of Law*, ed. F. H. Buckley (New Haven, Conn. & London: Yale University Press 2013), 118–136. o. Így válik teljessé Richard Reinsch 'America Rule of Law's Sickness' in <<http://www.libertylawsite.org/2013/07/24/americas-rule-of-law-sickness/>> diagnózisa egy „az üzleti döntésekbe számos kapcsolódási ponton bürokraták s különérdekek beavatkozását biztosító túljogásiasított s túlszabadályozott országról”, amin az általa hanyatlónak látott Amerikát érti.
  - 11 Techet Péter tollából – egyelőre kéziratos tézisein túl – lásd pl. 'A jog funkcionális értelmezése' *Valóság* L (2007) 5, 63–76. o., 'Logika-e a jog?' *Jogtudományi Közöny* LXV (2010) 7–8, 380–385. o. és 'Christian Winterhoff: Az alkotmányozás, mint politikai tényfolyamat' <http://epa.oszk.hu/02400/02445/00012/pdf/EPA02445_ias_2009_1_199-238.pdf>, 224–232. o.
  - 12 Horkay Hörcher Ferenc 'Az értékhiányos rendszerváltás' *Fundamentum* 7 (2003) 1, 62–72. o.
  - 13 A túlhasználattól kiüresedettségéhez vö. pl. Varga Csaba 'Jogi kultúránk – európai és globális távlatban' in *Európai jog és jogfilozófia Tanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére*, szerk. Paksy Máté (Budapest: Szent István Társulat, 2008), 13–42. o. [Jogfilozófiai].
  - 14 "Rule of law is not and cannot be a pact of collective suicide" – jegyeztem le akkoriban. Valójában és saját teoretikus összefüggésében John Finnis *Natural Law and Natural Rights* (Oxford: Clarendon Press 1980) xv + 425 o. [Clarendon Law Series], 274–275. o. szerint minthogy a jogbiztonság maga is a közjó része, a joguralom pedig „nem biztosítja a közjó minden vonatkozását, olykor még annak lényegét sem”, előfordulhat, hogy „időlegesen, de olykor drasztikusan” – egy öngyilkossági paktumként fel-fogott jogkövetés, s az igazi államférfiúi kiállás közti kényszerű választásban – el kell térni teljességétől.
  - 15 Lásd Varga Csaba 'Az emberi jogok új nemzetközi folyóirata' [*Les droits de l'homme Revue de Droit international et comparé / Human Rights Journal of International and Comparative Law*, éd/ed. René Cassin, I (1968–)] *Jogi Tudósító* (1969), kettős mintaszám, 52–54. o.
  - 16 Amerikai megfelelőként vö. Philip K. Howard *The Death of Common Sense How Law is Suffocating America* (New York: Random House, 1994) 202 o.
  - 17 Az új berendezkedés dogmatikus túlzásait, s a hangadók csökönységét megtapasztalva kiabrándultan távozott, magyar gyökerű *Columbia University* professzor élt először ilyen jellemzéssel. George P. Fletcher 'Searching for the Rule of Law in the Wake of Communism' *Brigham Young University Law Review* (1992), 145–164. o.
  - 18 Kollégám, Gerhard Luf a bécsi jogbölcseleti intézet vezetőjeként – mint utóbb elmesélte – kifejezetten azért hívta meg a magyar Alkotmánybíróság alapító elnökét, mert kíváncsi volt arra, hogy állítólag jogállamban miként koncentrálható ennyi (és ennyire ellenőrizetlen) hatalom népi lázadás nélkül.
  - 19 Pl. Techet Péter 'Jogi uchronia vagy jogállami valóság? Kritikai gondolatok' *Közjogi Szemle* I (2008) 4, 38–43. o.
  - 20 Az idollá vált vagy az uralmi technikákban agreszíven imperialisztikussá tett fogalmak általános

- jegyje az ilyen ál-kategoricitás. Ezt a visszaható jogalkotás példájában valós összetevők súlyozásával, lehetséges kompromisszuális egyensúlyokra lebontva példásan tárgyalja Charles Sampford *Retrospectivity and the Rule of Law* (Oxford: Oxford University Press, 2006) xvii + 308 o. (a retrospektivitás eredendő fokozatosságára pedig lásd 257. o.). Szerinte tí. minden „jól rendezett társadalom” jogfejlődésében „szokásos körülmény” az ilyen vagy olyan módon, úton, fokon és hatékonysággal történő visszahatás; és ehhez képest másodlagos kérdés, hogy erről az adott társadalom és jogászelítje mennyire vesz egyáltalán tudomást.
- 21 Az efféle nekifeszülések a műben roppant módon szellemesek, legalábbis erőteljesen gondolatébresztőek, de a dolgok természete folytán nem helyettesíthetnek egy rendszeres tudományfilozófiai-jogfilozófiai megalapozást. Megjegyezhető tehát egyebek közt, hogy bár igen árnyalt képben járja körül bármely jogtudomány alapdilemmáját, a jog mibenlétének kérdése azonban a ténylegesen tárgyaltnál bizonyosan összetettebb. Hogy akár a heisenbergi határozatlanság-elv, akár a Gödel felvetette nem-teljesség kérdése (186–187. o.) lebilincselő gondolati párhuzam, de merő távoli hasonlatként előfeltevésként aligha szolgálhat, hiszen eleve nem az élő nyelv, hanem a XIX–XX. század fordulójának *unified science*-igényű mesterséges nyelvkísérlete egyik belső, bármely tetszőleges nyelvalkotás koherenciáját és megalapozhatóságát illető szükségképpeni paradoxonaként szolgált. Továbbá, hogy bármilyen rokonszenves sugallat is egyébként már összrendenciájában eleve hermeneutikus korunkban John Lukács vagy George Soros bölcselme arról, hogy a történelem emberi folyamata, következképpen a résztvevők gondolkodásmódjának is szerves folyománya, illetőleg hogy a gazdaság emberi gazdálkodás, következképpen nemcsak a miként cselekvés, hanem a minék előidézésére történő cselekvés is (tehát a cselekvő teljes tudatalománya, így várakozása) szintén társ meghatározója (183–184. o.) – nos, mindez ősi emberi felismerésekből lapidáriákként aktualizál, s ha egyáltalán, úgy e jeles gondolkodók bizonyosan nem ebben koruk heisenbergjei. Nos, mindezen végső soron tudományfilozófiai vitákban eligazító kell legyen, hogy a logika az éppen a logikai operáció végrehajtása végett zártként kezelt fogalmi rendszert (annak belső összefüggéseit, lehetőségeit, korlátait) tárgyalja, a jog azonban eleve olyan virtuális valóság, amely (bizonyos kultúrákban, leginkább az ún. kontinentális jogokban) a lehetőség fogalmiasítottan létezik, ámde csakis egy folyvást változóan élő diskurzus megfigyelésében. Lásd Varga Csaba ‘Jog és nyelv? Gondolatok egy alapvetéshez’ *Glossa Iuridica* I (2014) II, 85–100. o. Így egyébként is a határozatlanság, s a nem-teljesség egyaránt legfeljebb a jog axiomatizmusa lehetetlenségének bizonyítása során lehetne releváns. Vö. Varga Csaba ‘A kódex mint rendszer (A kódex rendszer-jellege és rendszerkénti felfogásának lehetetlensége)’ *Állam- és Jogtudomány* XVI (1973) 2, 268–299. o.
- 22 Leginkább pregnánsan a 11/1992. (III. 5.) AB-hat. III.4. pontjában (hivatkozása 121. o.) megfogalmazottan, miszerint „A jogállam alapvető eleme a jogbiztonság. A jogbiztonság – többek között – megköveteli a megszerzett jogok védelmét, a teljesezésbe ment, vagy egyébként véglegesen lezárt jogviszonyok érintetlenül hagyását, illetve a múltban lekeletkezett, tartós jogviszonyok megváltoztathatóságának alkotmányos szabályokkal való korlátozását [...]. A jogbiztonság elvéből főszabályként az következik, hogy lezárt jogviszonyokat sem jogszabállyal, sem jogszabály hatályon kívül helyezésével – származzék ez akár a jogalkotótól, akár az Alkotmánybíróságtól – nem lehet alkotmányosan megváltoztatni. [...] A jogviszonyok igazságtalan eredménye [...] önmagában nem érv a jogbiztonsággal szemben.”
- 23 Vö. Varga Csaba ‘Joguralom? Jogmánia? Ésszerűség és anarchia határmezsgyéjén Amerikában’ *Valóság* XLV (2002) 9, 1–10. o. & <<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=326&lap=0>>.
- 24 Juvenalis *Satura* 6. 346–348.
- 25 Varga Csaba ‘Kelsen jogalkalmazástana (fejlődés, többértelmitésűek, megoldatlanságok)’ *Állam- és Jogtudomány* XXIX (1986) 4, 569–591. o.
- 26 Vö. Varga Csaba ‘A bécsi iskola’ in *Jogbölcsélet* XIX–XX. század, Előadások, szerk. Varga Csaba (Budapest: Szent István Társulat, 1999 [újruny. 2000, 2002, 2004, 2006]), 60–68. o. [Bibliotheca Cathedrae Philosophiae Iuris et Rerum Politicarum Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae].
- 27 Lásd Albert Venn Dicey tollából *Lectures Introductory to the Study of the Law of the Constitution* (London: Macmillan, 1885) vii + 407 o. és *Lectures on the Relation between Law & Public Opinion in England during the Nineteenth Century* (London: Macmillan and Co., 1905) xx + 503 o.
- 28 Tétéles jogi elemzésben vö. leginkább Richard H. Fallon, Jr. ‘»The Rule of Law« as a Concept in Constitutional Discourse’ *Columbia Law Review* 97 (January 1997) 1, 1–56. o., ill. Varga Csaba *Jogállami? átmenetünk?* (Pomáz: Kráter, 2007) 242 o. [Pol.ISz sorozat könyvei 6] & <<http://www.scribd.com/doc/193102916/varga-jogallami-atmenetunk-2011>> & in <<https://ppke.academia.edu/CVARGA/Books-Hungarian>>, különösen 33. és 76. o., jogfilozófiai általánosságban pedig Jeremy Waldron ‘Is the Rule of Law an Essentially Contested Concept (In Florida)?’ *Law and Philosophy* 21 (2002) 2, 137–164. o. Figyelemreméltó, hogy utóbbi esetben nem leleményes címadról van szó, hanem W[alter] B[ryce] Gallie ‘Essentially Contested Concepts’ *Proceedings of the Aristotelian Society* New Series 56 (1955–1956), 167–198. o. tanulmánya óta bizonyos fogalmiságok eredendő, tí-

- puskától jellegzetességéről, amikor sem a szükítő dogmatizmus, sem a tágra nyitó eklektizmus nem megoldás, mert eleve értéktartalmak lévén szüntelen vitatása nem a fogalmat világosítja, csak felfogásait mindenkor fennmaradó sokféleségében válogat. Vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Essentially_contested_concept>.
- 29 Lásd 9. jegyzet.
- 30 Ronald Dworkin ‘Keynote Speech’ to *The Rule of Law as a Practical Concept* [Venice Commission Conference (2012)] in <<http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL%282013%29016-e>>: “Firm adherents are locked in great disagreement about what the rule of law really is.”
- 31 Saját írásaimban ezt kormányzatunk fragmentálódásának, szegregálódásának, departmentalizálódásának neveztem, a jog állítólagos uralma paradoxonaként, s egyben fintoraként. Valóban *rule of law*-összefüggésben az államszervezeti *co-ordinatio/co-operatio* műhatatlan követelményét először Roberto Toniatti ‘Constitutional Democracy, Checks and Balances of Separated Institutions of Government, and Non-Majoritarian Safeguards: The Role of Constitutional Adjudication’ – lásd in [Exploratory Workshop] *Europeanization and Judicial Culture in Contemporary Democracies* (11–12 October) [abstracts] [ed.] Manuel Guțan & Cristina Parau ([Sibiu]: Universitatea »Lucian Blaga« din Sibiu [2013]), ami a *Europeanization and Judicial Culture in Contemporary Democracies* ed. Manuel Guțan & Bianca Selejan Guțan (București: Editura Hamangiu 2014) vii + 270 o. kollektív kötetében sajnos már nem jelent meg kibontottan – tárgyalta.
- 32 Első szakmába vágó újjgyakorlatomtól kezdve ez számomra mindig magától értetődő volt. Lásd Varga Csaba ‘A magatartási szabály és az objektív igazság kérdése’ [1964] in his *Útkeresés Kísérletek – kéziratanban* (Budapest: Szent István Társulat, 2001) 168 o. [Jogfilozófiák] & <<http://drcsvavarga.wordpress.com/2012/12/26/varga-csaba-utkereses-kiserletek-keziratanban-2001/>> & in <<https://ppke.academia.edu/CVARGA/Books-Hungarian>>, 4–18. o. Ez vezethetett egyébként a jogi teoretizálásban valóban saját utamhoz, ti. ahhoz, hogy – az akkori szocialista tábor egyöntetűségétől eltérően – ne *epistemologicum*-ban, azaz a lenini visszatükröződési elmélet fényében, hanem önálló artifizialis képződményként, *instrumentum* gyanánt ontologizáljam a jogot.
- 33 Ha néven nevezetlenül is tárgyaltan a szerzőtől (140. és köv. o.), ez az európai jogban egyre burjánzóbban jelen lévő *softosodás* jelensége, ami már egy évtizede is főként klasszikus civilisztikus területeken határozottan érzékelhető volt – lásd Varga Csaba *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységstés perspektívájában* (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben) (Budapest: Szent István Társulat, 2009) 282 o. [Az uniós tagság követ-
- kezményei a magyar jogrendszerre és a közigazgatásra] & [Jogfilozófiák] & <<http://www.scribd.com/doc/85037925/varga-csaba-jogrendszerek-europai-egyesulesben-2009>> & in <<https://ppke.academia.edu/CVARGA/Books-Hungarian>> –, ám túlhatalmi arrogancia lepleként akkor még nem szolgált.
- 34 Ran Hirschl *Towards Juristocracy The Origins and Consequences of the New Constitutionalism* (Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press, 2004) 286 o. például a bírói túlhatalom világméretű tarolásának tulajdonítja a népképviselői hatalom, s vele a parlamenti szuverenitás és maga a demokrácia világméretű (Nyugat-Európát és az Atlantikumot egyaránt jellemző) mai lebontását; ezért áll ki Philip K. Howard *The Rule of Nobody Saving America from Dead Law and Broken Government* (New York: W. Norton & Company, [2014]) x + 244 o. a „valóságos néppel, s nem teóriákkal való kormányzás” újraépítéséért. Beszédes a kollektív perlés jogászai ötletéből általánosító Walter K. Olson *The Rule of Lawyers How the New Litigation Elit Threatens America’s Rule of Law* (New York: St. Martin’s Press, 2003) 358 o. úgyszintén. Persze a kontinentális változatoknak is hatalmas irodalma van; a legutóbbi időből lásd pl. Alec Stone Sweet *Governing with Judges Constitutional Politics in Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2010) xii + 232 o., Ran Hirschl *Constitutional Theocracy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2011) 306 o., illetőleg Bernd Rüthers *Die heimliche Revolution vom Rechtsstaat zum Richterstaat Verfassung und Methoden: Ein Essay* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2014) ix + 175 o.
- 35 Vö. Yves-Louis Hufteau *Le référé législatif et le pouvoir du juge dans le silence de la loi* (Paris: Presses Universitaires de France 1965) 160 o. [Travaux et recherches de la Faculté de Droit et des Sciences économiques de Paris: Série Droit privé 2], illetőleg Varga Csaba ‘A törvényhozó közbenő döntése és a házagproblematika megoldása a francia jogfejlődés tükrében’ *Jogtudományi Közöny* XXV (1971) 5, 42–45. o.
- 36 Vö. pl. Varga Réka ‘Biszku és a nemzetközi jog’ *Népszabadság* (2015. július 2.) in <<http://mol.hu/velemeny/biszku-es-a-nemzetkozi-jog-1549131>>.
- 37 Egyebek közt Philip K. Howard *The Collapse of the Common Good How America’s Lawsuit Culture Undermines our Freedom* (New York: Ballantine Books, 2002) 254 o. érvel amellett, hogy visszaszerzendő az uralom a „rövidlátóan csakis önérdelkeiket képviselő” csoportoktól.
- 38 Varga Csaba ‘Az emberi jogok problematikája’ *Társadalomkutatás* 32 (2013) 2, 1–15. o.
- 39 Carol Harlow ‘European Governance and Accountability’ in *Public Law in a Multi-layered Constitution* ed. Nicholas Bamforth & Peter Leyland (Oxford: Hart Publishing 2003), 79–102. o.

- 40 Rory Leishman 'Out-of-control Judges Threat to Rule of Law' *London Free Press* (May 12, 2000).
- 41 Lásd Varga Csaba 'Az angol–amerikai és a kontinentális-francia jogi hagyományok találkozásának peremvidékén: Kanadai fejlemények és tapasztalatok' *Jogtudományi Közlöny* LVII (2002) 7–8, 309–322. o. (4. fejb. pont).
- 42 Megjegyzendő azért erről az erőről, hogy fő szabállyá vált cselekvésük, a normatívumok kibocsátása általi kormányzás egyébként is erőteljes diszkrepanciát mutat az alapító atyák Bibó-kollégiumában fogantat mind egykori képzésük, mind akkoriban vállalt jogász világgépük szellemiségével. Akkoriban tényleg forradalmasító erőket voltak, egy egész országot szándékozva cselekvésre mozgósítani a józan értelem jegyében; ma inkább az egész ország mozgósíthatóságát várják és próbálják izolációba szorítani, hogy azután – mikor mit, előrelátatlanul, mindenki másnak mintegy a hatalom ajándékául adva – maguk így vagy úgy lépjenek. Az új alaptörvény is ugyanígy, egy maguk teremtette izolációba született; s máig ebbe ragadt bele. Vajon tényleg nem egy egész országnak, s kiváltképpen legnemesebb alkotó erőinek legszentebb közös feladata a nemzetépítés? Vajon szükségképpen-e, hogy az utóbbiaknak csupán kész helyzet elé állítottáguk, és a tapsolás jusson osztályrészül? Mára – elég akár országos rendezvények, akár napilapok egyirányú kommunikációjának üzenetét megfejteni – még annak ethosza is elhalt, hogy egyáltalán szükség lenne a haza népére, a választáson, s az elvárt éljenzés aktusain túl.
- 43 A *Kiáltás gyakorlatiasságért a jogállami átmenetben*, szerk. Varga Csaba (Budapest: [AKAPrint], 1998) 122 o. [A Windsor Klub könyvei II] gyűjteménye már implicite magában foglalta egyebek közt a Soros-birodalmi gondolkodás kényszerű átalakulását, merthogy egy „előretékintő”, „demokrácia-építő” gondolkodás sulykolása jegyében a korábbi bűnök számonkérésének általuk kezdeményezett elfojtásáról kiderült, hogy világszerte maga lett a tényleges demokrácia-építés legfőbb akadálya, és mindez – ironikusan a „nyitott társadalom” jegyében – éppen egy magával a társadalommal, morális értékhorozó közegeivel nem számoló *ahumánus* absztraktum élő népekre történő (mert merőben saját ideokratikus és pénzhatalmi érdeküktől vezérelt) oktrojálási kísérlete volt. Minderre szélesebb összefüggésben lásd Varga 'Jogi mintaadás...' (2006).
- 44 Vagyis a bíróságok manapság már világszerte kényelmesen elbeszélgetnek – egymással, állami törvényhozójuk feje fölött, kinek pedig, hacsak még Montesquieu sokat szajkózott hatalommegosztását méltóságuk végtelenségének tudatában meg nem tagadták, működésük kizárólagos alapját, s főként döntési függetlenségük indokát köszönhetik változatlanul. Klasszikusan lásd a jelenségre Shirley S. Abrahamson & Michael J. Fischer 'All the World's a Courtroom: Judging in the New Millennium' *Hofstra Law Review* 26 (1997) 2, 273–291. o.
- 45 *Legal Philosophy in the Twentieth Century* The Civil Law World, ed. Enrico Pattaro & Corrado Roversi [Preprint] 1: Language Areas & 2: Main Orientations and Topics (Dordrecht: Springer 2015) xxxix + 1062 & xxvi + 827 o. [A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence 12]; ebben magyar közreműködés egyébként Varga Csaba '20th-century Legal Philosophy in Hungary' 19. fejb., 635–651. o., ill. Paksy Máté & Varga Csaba '20th-century Natural Law Theory in Hungary' 6. fejb., 155–161. o.
- 46 Milyen elvárásolt állapota lehetett a magyar társadalomnak, a jogász szakmának, s benne az önmagában civilizációteremtő ünneplő alkotmánybírói elitjének, hogy minden lehetséges jogfelfogás közül – *sancta, beata simplicitas* (Jeromos *Epist.* 57, 12, 4 / Thomas a Kempis *De imitatione Christi* 4, 18) – a leginkább leegyszerűsítőt, a jogpozitivizmus legsivárabb változatát, a *Das Recht ist das Recht!* korábban már leszerepelt értelmezési lehetőségét választotta ki a maga csillagául! Hiszen pontosan a fenti műből világlik ki, hogy akár egy Hans Kelsen pótolhatatlan páratlan formalisztikus teljesítményéről – lásd pl. Varga Csaba 'Hans Kelsen, a kontinentális jogi gondolkodás formadója' in *Hans Kelsen jogtudománya* Tanulmányok Hans Kelsenről, szerk. Cs. Kiss Lajos (Budapest: Gondolat & MTA Jogtudományi Intézet & ELTE Állam- és Jogtudományi Kar 2007), 791–804. o. [Bibliotheca iuridica: Acta congressum 16] {& <<http://www.vilagossag.hu/pdf/20051101085744.pdf>>} – legyen is szó, ez csak rendező szerepet játszott abban az évezredek keresztl folyvást megismételt világméretű törekvésben, hogy a jogot mint mércét, mely önmagában nem lehet üdvözt, mégis az emberiség üdvéhez kapcsolják, a saját társadalom boldogulásához.